

Religieuze levensbeschouwing en psychosociale hulpverlening

Over het belang van aandacht voor levensbeschouwing in de psychosociale hulpverlening

Gert Vierwind

1. Inleiding

In dit artikel ga ik in op de relatie tussen religieuze levensbeschouwing en onze bestaanswerkelijkheid en trek daarbij enkele consequenties voor de psychosociale hulpverlening.

De aandacht voor religieuze overtuiging en het belang daarvan voor het daadwerkelijk geleefde leven is de laatste decennia groeiend. Lange tijd is dit onderwerp in de breedte van de samenleving taboe geweest. Onder invloed van een sterk logisch positivistische wetenschappelijke werkelijkheidsvisie en daarmee samenhangende secularisering van de maatschappij werd religie lange tijd gemarginaliseerd en weggezet als een privé aangelegenheid van individuen. Aan de relevantie van religieus geloof voor het welzijn van individu en samenleving werd eenvoudig voorbijgegaan. Religieus geloof werd gezien als een relict uit een inmiddels achterhaald stadium van de menselijke ontwikkeling, en gelovigen werden op zijn best minzaam bejegend als medeburgers die immers ook recht hebben op een eigen positiebepaling in dit leven.

De laatste jaren echter is op dit punt een duidelijke verandering aanwijsbaar. Zo verschijnen er publicaties waarin het 'goedrecht' van religieus geloof door intellectuelen wordt verdedigd en waardoor het intellectuele debat op dit punt weer wordt gevoerd (H.M. Praag, 2008). Daarnaast zorgt het verschijnsel van de multiculturele samenleving ervoor dat de aandacht voor religieus geloof en haar functie groeit. Ook de aandacht in bredere zin voor zingevingsvraagstukken en moraal (denk aan het normen en waardendebat) is debet aan de herlevende belangstelling voor religieuze levensbeschouwingen.

Toegespitst op het thema van dit artikel: binnen de psychosociale hulpverlening werd tot voor enkele decennia hoegenaamd geen systematische aandacht besteed aan de levensbeschouwing van de cliënt en zeker niet als het religie betrof. Jan H.G. Janssen concludeert in zijn bestseller over beroepsethiek voor het maatschappelijk werk (1^e druk in 1991) in 2007 nog: 'We kunnen rustig stellen dat religie vaak een blinde vlek is in de hulpverlening: er wordt geen aandacht aan besteed in de intake en ook zelden daarna'. Ook andere getuigen van dat inzicht worden door hem geciteerd (J.H.G. 2007). Tegelijkertijd constateert hij echter dat 'er geen christelijke of andere religieuze of godsdienstige hulpverlening bestaat' en waarschuwt:

‘hulpverlening moet vrij maken en de boodschappen aan anderen overlaten’. De waarschuwing is helder en niet zonder grond, maar doet gelijk een daaraan ten grondslag liggend ideaal van waarde vrije hulpverlening vermoeden welke zelf kwestieus is.

Hoe dan ook, de aandacht voor levensbeschouwing in de hulpverlening is heden ten dage groot. Publicaties over spiritualiteit en zingevingsvragen volgen elkaar in snel tempo op. In curricula van opleidingen in de zorg- en hulpverlening worden deze thema’s zonder moeite teruggevonden.

Dit artikel maakt onderdeel uit van een project dat onderzoek doet naar zin en nut van hulpverlening binnen en vanuit een levensbeschouwelijke context. In de praktijk: hulpverlening waarbij de hulpverlener levensbeschouwing of ‘religieus geloof’, als voor de hulpverlening relevant issue concreet ter sprake brengt en daar zijn hulpverlening op afstemt. Hoewel ik enkele toepassingen maak, gaat dit artikel niet frontaal op deze thematiek in, maar behandel ik in hoofdzaak enkele voorvragen.

In paragraaf 2 zet ik kort aard en karakter van religieuze levensbeschouwingen uiteen en pas dit toe op de psychosociale hulpverlening. Het punt dat hier vanuit de godsdienstfilosofie verhelderd wordt, is dat mensen fundamenteel levensbeschouwelijk van aard zijn, maar dat de waarheid en waarde van een levensbeschouwing existentieel van aard is en in het feitelijke leven gestalte krijgt. Anders gezegd, het gaat bij levensbeschouwingen om een ‘existentieel geleefde waarheid’ die niet wetenschappelijk bewezen kan worden. De gevolgtrekking die daaruit gemaakt wordt is dat levensbeschouwingen, als het gaat om de waarheidsvraag in wetenschappelijke zin, niet over elkaar kunnen heersen.

Paragraaf 3 werkt dit verder uit door in te gaan op de onderlinge verhouding en communicatie tussen mensen met verschillende levensbeschouwelijke posities. Concreet: hoe kan gezien het karakter van levensbeschouwingen verantwoord worden dat iemand enerzijds de ‘exclusieve waarheid’ van zijn levensovertuiging claimt, en tegelijkertijd andersgelovigen volstrekt open en respectvol benadert? Toegespitst op de hulpverlening: hoe kan een professionele hulpverlener die christen is niet alleen *in feite* aansluiten bij de normen en waarden van zijn andersgelovige cliënt – hetgeen veelal de normale gang van zaken is -, maar hoe kan hij dat ook intellectueel verdedigen en verantwoorden?

Naast deze intellectuele of godsdienstwijzgerige verantwoording wordt vervolgens vanuit de christelijke levensbeschouwing zelf op deze thematiek ingegaan en wordt ook vanuit dat perspectief de open en respectvolle omgang met andersgelovigen verdedigd.

Tot slot zal ik in de vierde paragraaf, vanuit het perspectief van de hulpvrager, de zin en het bestaansrecht van levensbeschouwelijk gefundeerde hulpverlening verdedigen.

2. Levensbeschouwing, aard en karakter

Mensen zijn zinzoekers. Altijd geweest voor zover we weten. Als dat wezen dat zich van zijn eigen bestaan bewust is, vraagt het zich af waar hij vandaan komt, waar hij

naar toe gaat, en of daar iets of iemand is dat hem of haar fundamenteel metafysisch overstijgt en waartoe hij zich in zijn leven heeft te verhouden.

Welk antwoord men hier ook op geeft, bij een dergelijk antwoord spreken we van levensbeschouwing.

De antwoorden zelf zijn divers. Grofweg is er het onderscheid tussen religieuze en seculiere levensbeschouwingen. In de christelijke levensbeschouwing bijvoorbeeld wordt geloofd dat God de wereld geschapen heeft met een bedoeling en dat Hij zijn schepping zal vervolmaken. De seculiere levensbeschouwing daarentegen gaat uit van een volledig ontgoddelijkt universum dat door toeval is ontstaan, met een mensheid op aarde die zelf de zin van het moment dat ze bestaat mag bepalen. In deze visie wordt onze wereld en werkelijkheid uiteindelijk door datzelfde toeval – in de vorm van universele wetmatigheden – verslonden.

Dit onderscheid tussen religieus en seculier is overigens sterk simplificerend en doet de complexe werkelijkheid van levensbeschouwingen geen recht. Zo wordt met een ‘seculiere levensbeschouwing’ bedoeld dat men ervan uitgaat dat er *alleen* van deze wereld, c.q. dit universum sprake is. Niet meer en niet minder. Toch kun je, denkend aan bijvoorbeeld het religieus humanisme, ook spreken van overgangsvormen tussen seculier en religieus.

Het begrip ‘religieus’ is nog weerbarstiger dan het begrip seculier. Er zijn religies zonder godsbeeld en religies met een idee van het goddelijke, maar ook die omschrijving heeft weer geen oog voor alle overgangen in religieuze levensbeschouwingen. Misschien kun je met Vroom beter zeggen dat het in religie om ‘transcendentie’ gaat. Dat geeft dan geen specifieke invulling van religie, maar geeft aan dat het grofweg gaat om ideeën en denkbeelden die ‘de grond van de werkelijkheid’ omvatten (H.M. Vroom, 2003, p.17).

Ten aanzien van dit transcendentie - begrip onderscheidt Vroom de drie opvattingen, waarmee hij de diversiteit binnen religies helder uiteen zet.

In de eerste plaats spreekt hij van religieuze opvattingen die akosmisch zijn. In deze opvatting is onze bestaanswerkelijkheid slechts schijn. Het echte gelukkige leven ligt niet in deze aardse werkelijkheid, en moet daar dan ook niet in gezocht worden. Te denken is aan bepaalde Hindoeïstische stromingen.

Vervolgens onderscheidt hij kosmische opvattingen. In deze opvatting valt de mens, in tegenstelling tot de akosmische gedachte, juist geheel samen met de natuur. De mens is een met de natuur en de idee dat hij ‘autonoom’ is, en autonoom handelen kan, veroorzaakt juist veel narigheid. Hier kan gedacht worden aan bepaalde boeddhistische stromingen.

Tenslotte spreekt Vroom van theïstische opvattingen. In deze opvatting is God schepper van deze wereld en werkelijkheid en heeft Hij daar een bedoeling mee. Narigheid, leed en pijn komen in deze opvatting voort uit ongehoorzaamheid aan Hem. Hier is te denken aan de drie grote monotheïstische religies; het Jodendom, het Christendom, en de Islam (H.M. Vroom, 2003, p. 120).

Over het begrip (religieuze) levensbeschouwing als containerbegrip zou nog veel te zeggen zijn. Meerdere definities, en verfijningen van die definities, zijn in omloop.

Uit voorgaande korte uiteenzetting echter mag duidelijk zijn dat het bij levensbeschouwing niet gaat om zomaar wat theorieën die mensen er vrijblijvend op

na houden. Integendeel, het gaat bij levensbeschouwing om een totaal van basale (soms onbewust aanwezige) inzichten, idealen, normen en waarden, die mensen er op na houden en die concreet richting aan hun leven geven.

Zoomen we in op de religieuze levensbeschouwing. Om concreet richting te kunnen geven aan iemands leven, moet een levensbeschouwing een zekere mate van consistentie en eenheid bevatten. Met een levensbeschouwing die bol staat van innerlijke tegenstrijdigheden of die bestaat uit een handvol waarden en normen die als los zand bij elkaar geveegd zijn, loopt men uiteindelijk vast.

Anderzijds is levensbeschouwing en religie ook niet als een logisch construct uit de hemel komen vallen. In de werkelijkheid, in het daadwerkelijk geleefde leven, komen soms tegenstrijdigheden of leemtes openbaar die zich niet terzijde laten schuiven. Ze worden soms zelf tot een worsteling voor de gelovige.

We kunnen hier denken aan moeilijke afwegingen rond de 'randen van het leven'. De overwegingen daar kunnen vele zijn: Moet ik mijn vader of moeder zo zien lijden terwijl duidelijk is dat het sterven wordt? Mag in deze situatie euthanasie, c.q. de mogelijkheid van een 'zachte dood', overwogen worden? Geeft het liefdesgebod voor zo'n mogelijkheid geen ruimte, of zelfs meer dan dat? 'Wat u niet wilt dat u geschiedt'... Maar hoe verhoudt zich dat dan weer tot het geloof dat het leven 'heilig' is, en dat het de Heilige God zelf is die leven geeft en leven neemt? 'Mijn tijden zijn in Uw hand'... Anderzijds, gaat Gods handelen dan altijd buiten het handelen van mensen om? Wat betekent het eigenlijk om als mens in eigen verantwoordelijkheid de liefde van God handen en voeten te geven, juist in cruciale levensfasen?

Kortom, de verschillende normen en waarden binnen het geloof dat iemand aanhangt geven niet alleen richting aan het leven, maar kunnen in concrete situaties ook spanningen veroorzaken waardoor men juist niet weet te handelen.

Deze botsing van de normen en waarden van een religie op het werkelijk geleefde leven, maakt dat niet alleen zo'n concrete levenssituatie, maar ook de betreffende waarden en normen kritisch tegen het licht gehouden worden. Veelal gaat het daarbij er niet om de inhoud van zo'n waarde of norm ter discussie te stellen, maar wel om de vraag welke plaats die moet hebben in het geheel van overtuigingen dat men aanhangt. De waarden en normen binnen een levensbeschouwing zijn niet allen van even groot gewicht, maar worden in zekere zin gerangschikt in mate van belangrijkheid. Genoemde botsingen in het leven van alle dag zorgt voor nieuwe afwegingen en zoektochten op dit gebied. Een belangrijke vraag daarbij is steeds welke overtuigingen of waarde binnen het geheel van een religie het meest wezenlijk is en daarom sturend zou moeten zijn voor de interpretatie of rechtvaardiging van de andere overtuigingen of waarden.

Je kunt zeggen dat de leerstellingen of uitgangspunten van een levensbeschouwing in laatste instantie veelal teruggaan op een of meerdere grondovertuigingen. Die grondovertuigingen zijn allesbepalend voor de andere aannames.

Voor een christen is zo'n grondovertuiging bijvoorbeeld: 'er is niets hogers en heiligers dan God'. Voor een klassieke marxist bijvoorbeeld: 'de klasseloze maatschappij' (vgl. V. Brümmer, 1989, p.147-151).

In concrete levenssituaties wordt op zo'n grondovertuiging teruggeslagen om de andere overtuigingen en waarden in te kleuren en hun eventueel veranderde plaats in het geheel aan te wijzen, zonder dat daarbij de eenheid van de religie wordt aangetast. Lange tijd bijvoorbeeld maakte de heiligheid van God en het geloof dat slechts Hij leven geeft en neemt, dat euthanasie door een grote meerderheid van de christenen volstrekt afgewezen werd. Het lijden aan de rand van het leven moest gedragen worden en het geloof in de heilige God hielp dat ook te dragen.

Ooit stond ik als hulpverlener aan het sterfbed van een oude vrouw die inmiddels een lang en zwaar ziekbed achter zich had. Ze keek me aan en zei 'U zult zich wel afvragen: wat doet die oude vrouw met al haar pijn en moeite nog in het leven?' en voegde daar gelijk met een zekere blijmoedigheid haar antwoord aan toe: U moet maar denken: het is Gods tijd nog niet'.

Gelijktijdig maakt voortschrijding in de tijd – en ontwikkelingen op het medisch erf – dat de bezinning op een gebied als het al of niet praktiseren van euthanasie verder gaat en dat vele christenen nu een genuanceerder of ander standpunt innemen, dan gelovigen in voeger tijden. Daarbij wordt dan niet de grondovertuiging zelf (Gods heiligheid bijvoorbeeld) ontkent of buiten werking gesteld, maar wordt de consequentie daarvan voor de andere waarden en normen, en voor hun werking ten aanzien van het concrete handelen, opnieuw doordacht. Het zijn de dogmatici en ethici die de doordenking van deze vraagstukken ter hand nemen en conceptueel voor de gelovige uitwerken. Duidelijk is, en daar gaat het hier om, dat door ingrijpende gebeurtenissen in het daadwerkelijk geleefde leven, mensen bewust worden van spanningen in hun levensbeschouwing. In specifieke situaties strijden bepaalde waarden en normen om de voorrang.

Samenvattend: overtuigingen, waarden en normen hangen binnen een levensbeschouwing met elkaar samen en zijn in een zekere mate van belangrjikheid gerangschikt. Botsingen van deze overtuigingen in of met het leven zelf maken dat de aanhangers van zo'n levensbeschouwing tot eventueel gewijzigde inkleuring of andere rangschikking van die overtuigingen over gaan. De eenheid en samenhang van de levensbeschouwing als geheel wordt bewaakt doordat de overtuigingen terug gaan op een of meerdere grondovertuigingen.

Anders gezegd: De ene overtuiging wordt onderbouwt met een beroep op de andere. Een voorbeeld:

- a. ik acht het menselijk leven heilig, omdat:
- b. ik geloof dat God de mens naar Zijn beeld geschapen heeft, en
- c. ik van God geloof dat Hij heilig is.

Als het goed is zijn levensbeschouwingen zo gezien niet alleen inspirerend maar ook consistent in de leerstellingen en voorschriften. Mensen hebben er in het daadwerkelijke leven echt wat aan en leven er uit.

Maar wat zegt dit alles over de *waarheid* van mijn levensbeschouwing, c.q. van mijn geloof? Heb ik dat geloof- of het standpunt dat ik inneem – bewezen met mijn argumenten die uiteindelijk rusten op mijn grondovertuiging?

Voor een antwoord op deze vraag is het nodig helder te hebben wat we in dit verband onder bewijs verstaan, en ook om het karakter van een levensbeschouwing, en een grondovertuiging, goed in het oog te hebben.

Eerst over dit laatste. Hier geldt namelijk: mijn grondovertuiging is de meest basale overtuiging die ik heb. Voor mijn grondovertuiging heb ik geen argumenten of rechtvaardigingen meer. Mijn laatste grond is mijn laatste grond. Mijn laatste argument is mijn laatste argument. Daar kan ik niet achter terug.

Hoe 'bewijs' ik dan mijn grondovertuiging? Daar is geen wetenschappelijk of strikt logisch bewijs voor. Uiteindelijk kan ik daarvan alleen maar 'getuigen': alles wat ik weet, vind, en ervaar, maakt dat ik het daarop houd. Deze waarheid heeft mij zo 'geraakt' dat ik ervan overtuigd ben. Ik kan de werkelijkheid niet meer anders zien dan zó.

Echter, en dat is hier van belang: zo gezien is het antwoord op de laatste vragen altijd circulair.

In een voorbeeld: de gelovige kan geloven in de God van de bijbel, omdat deze zich in de bijbel gezaghebbend aan hem openbaart, terwijl de bijbel voor hem gezaghebbend is omdat dat Gods woord is. De cirkelredenering is duidelijk.

Dit punt, namelijk dat de waarheid van een levensbeschouwing niet 'wetenschappelijk' bewezen kan worden, maar uiteindelijk een overtuiging is die in laatste instantie circulair verdedigd wordt, geldt voor alle levensbeschouwingen. Ook bij de atheïst gaat het niet om wetenschap in strikte zin als hij stelt dat dit heelal, deze aarde en zijn persoonlijk leven niets met een of andere godheid te maken hebben. Dat het bij dit alles om een 'toevalsproduct' gaat, doet hij enerzijds op uit hoe hij de feiten weegt - hetgeen altijd te bevragen is - en anderzijds weegt hij de feiten vanuit de overtuiging dat daar geen God is.

Dat een levensbeschouwing met velen gedeeld wordt, vele getuigen heeft, en in een lange traditie kan staan, - hetgeen voor de gelovigen in hun overtuiging tot steun kan zijn -, doet aan dit principiële punt niets af.

Betekent dit nu dat elke levensbeschouwing, seculier of religieus, in laatste instantie volslagen willekeurig en irrationeel is? Dat het er uiteindelijk dus niets toe doet waar je staat? Dat zou een drogreden zijn. Brümmer maakt in dit verband drie belangrijke opmerkingen (V.Brümmer, 1989, p. 150):

- In de eerste plaats is de vraag of het wel of niet terecht is dat iemand een levensbeschouwing heeft, irreëel. Iedereen moet zijn leven op de een of andere wijze inrichten. De vraag is niet óf wij een bepaalde levenshouding zullen aannemen, maar wélke.
- Daarbij is het onjuist zo'n levensbeschouwelijke positie irreëel te noemen. Objectiviteit is hier onmogelijk. Een levensbeschouwelijke positie is altijd een reactie op wat iemand *aangesproken* heeft.
- Levensbeschouwingen, zowel seculier als religieus, zijn niet irreëel in die zin dat er wel degelijk discussie over mogelijk is. Zo kan gesproken worden over innerlijke tegenstrijdigheden binnen een levensbeschouwing, over de positieve samenhang van haar aannames en leerstellingen, over hoe deze

aannames en leerstellingen relevant zijn voor het concrete leven in iedere situatie, etc.

De definitie die Karl Popper aan rationaliteit gaf was 'openheid voor kritiek'. Zo gezien zijn levensbeschouwingen 'rationeel', ofwel: open voor kritiek. Althans, ze zouden die openheid moeten koesteren.

Voor een christen geldt dat, als het goed is, alertheid voor misvattingen en vervormingen binnen de eigen geloofsleer en geloofspraktijk voortkomen uit die geloofsleer zelf. Immers, de fundamentele beperktheid en verkeerd gezinde gerichtheid van de menselijke conditie wordt daarin gethematiseerd.

Eenvoudig om zich heen kijken leert al dat op het religieus en christelijk erf opvattingen soms diametraal tegenover elkaar staan. Eenzijdig en zonder openheid voor (zelf)kritiek het eigen levensbeschouwelijke gelijk proclameren is ongeloofwaardig.

3. Levensbeschouwingen; onderlinge verhouding en communicatie.

Een belangrijke conclusie uit voorgaande:

Overtuigt zijn van de waarheid en waarde van de eigen religieuze levensbeschouwing, gaat principieel samen met openheid voor (zelf)kritiek, en met een open en respectvolle houding ten aanzien van andersdenkenden.

Immers, 'het eigen gelijk' is, als het om levensbeschouwing gaat, een kwestie van overtuiging; hier en nu in onze werkelijkheid zal de waarheid van mijn levensbeschouwing nooit feitelijk en onomstotelijk bewezen worden. Ergo, een ander dan ik kan dezelfde claim op waarheid voor zijn of haar levensbeschouwing uitspreken. Waar ik vraag om respect voor mijn staan in het leven, dien ik dat omgekeerd ook op te brengen.

Dat is overigens iets anders dan een volledig postmodern standpunt waarbij iedere levensbeschouwing principieel gelijk is aan elke andere levensbeschouwing. Ook bij levensbeschouwingen kan het om waar of onwaar gaan, en voor de aanhangers ervan gaat het daar vaak ook wezenlijk om. Meerdere levensbeschouwingen claimen voor hun leerstellingen exclusieve waarheid, hetgeen betekent dat de claims van andere levensbeschouwingen die daarmee strijden onwaar zijn. Dit geldt voor de drie grote theïstische godsdiensten, maar bijvoorbeeld ook voor het atheïsme. Een orthodox christen bijvoorbeeld, claimt de waarheid en werkelijkheid van zijn geloof, eenvoudig omdat hij daarvan overtuigd is. Daarbij maakt het ook in de werkelijkheid – het te leven leven - feitelijk uit welke levensbeschouwing (religie) iemand aanhangt. Wat iemand gelooft, waarvan hij of zij overtuigd is, doet er toe in zijn werkelijkheid van alle dag.

Als het gaat om de waarheidsvraag en de status van religieuze levensbeschouwingen in dat verband, wijs ik hier op het bekende onderscheid tussen exclusivisme, universalisme en relativisme.

Over exclusieve waarheidsaanspraken sprak ik reeds. In deze variant claimt de gelovige voor zijn levensbeschouwing 'exclusieve waarheid', hetgeen betekent dat andere levensbeschouwingen, in ieder geval waar het gaat om hun grondovertuigingen, *dus* onjuist zijn.

In het universalisme claimt de gelovige dat God de God is van alle religies. Het maakt feitelijk niet uit welke religie iemand aanhangt om Hem te dienen. In deze variant wordt nog wel de claim gedaan dat God 'feitelijk bestaat' en dat er een reële verhouding met Hem mogelijk is, maar de aankleding of verschijningsvorm van godsdiensten en religies is secundair. In alle religies wordt dezelfde God gediend.

In het relativisme claimt de gelovige dat het in zijn levensbeschouwing alleen om zingeving gaat, en dat de vraag of God ook echt bestaat niet van belang is. Het gaat er in deze laatste gedachtegang om dat geen enkele levensbeschouwing aanspraak op feitelijke waarheid kan maken. Zin en het nut van een levensbeschouwing is dat ze motiverend is en richting geeft aan het leven van mensen. Het gaat uitsluitend om zingeving, c.q. zingevende verhalen, waarden en normen, riten en symbolen.

Vanuit wat ik hiervoor stelde verdedig ik tegenover het relativisme het goedrecht van een op hoofdlijnen exclusief levensbeschouwelijk standpunt. Als iemand zegt dat Jezus Christus de zoon van God is en de rots van zijn leven, moet hij ook mogen en durven claimen dat Hij 'werkelijk is'. Als iemand bijvoorbeeld zegt dat Gods genade de grond van zijn bestaan is, en daaraan toevoegt dat het niet van belang is of Hij werkelijk 'is' of 'bestaat', spreekt hij letterlijk on-zin.

Het punt waar het hier om gaat is echter, dat iemand dus wel zo'n exclusieve claim mag of zelfs moet durven maken, maar dat hij of zij zich goed bewust moet zijn van de aard en het karakter van die claim: de waarheid ervan kan niet wetenschappelijk bewezen, maar slechts in existentiële zin 'geleefd' worden.

Dat ik en velen met en voor mij authentiek leef uit mijn geloof, dat dat geloof mij draagt in mijn leven, dat als christen de omgang met God en Christus voor mij levende werkelijkheid is, dat is uiteindelijk mijn 'bewijs' voor de waarheid en echtheid ervan. Naar een uitspraak van S.A. Kierkegaard, 'geloof is een gepassioneerde innerlijke toewijding aan een objectieve onzekerheid'(G.v.d.Brink, 2000, p. 276)

Het geloof gaat zo gezien niet samen met onverschilligheid en ook is het eigen geloof geen 'potentieel ruilgoed'. De gelovige mag zelfbewust leven vanuit datgene wat zich aan hem of haar als waar en goed heeft voorgedaan. De gelovige leeft uit datgene dat hem of haar geraakt en overtuigd heeft. Van belang is echter dat zo'n gelovige beseft dat zijn anders gelovige medemens veelal met evenveel recht eenzelfde claim maakt voor de waarheid en werkelijkheid van *zijn* levensovertuiging en levenswijze.

Uit het voorgaande volgt dat de diepste waarheid in een mensenleven niet wetenschappelijk maar existentieel van aard is. Dit inzicht roept mijns inziens op tot oprechte bescheidenheid in het verkeer met de ander en tot respect voor diens diepste overtuiging(en). Tegelijkertijd sluit dit inzicht niet uit maar juist in dat in de

respectvolle ontmoeting met andersgelovigen er alle ruimte is voor 'oprecht getuigenis' en zelfs voor een stevig 'geding om de waarheid'.

Hierbij moet direct opgemerkt worden dat het getuigend karakter van zo'n gesprek afhangt van de situatie waarin het plaatsvindt. Als gelovigen bijvoorbeeld in een persoonlijk gesprek de waarheid en werkelijkheid van hun overtuigingen naar elkaar toe uiteen zetten en daarvan getuigen, dan is daar niets mis mee.

In de (niet specifiek evangelische) psychosociale hulpverlening is dit echter niet aan de orde. Daar vraagt de professie dat de hulpverlener de hulpverlening afstemt op het levensbeschouwelijk referentiekader van zijn cliënt. Slechts in uitzonderlijke situaties, bijvoorbeeld waar er sprake is van een evidente botsing tussen de levensbeschouwelijke waarden van de cliënt en de hulpverlener, kan het nodig zijn dat deze de eigen positie op professionele wijze markeert. Ik denk aan die maatschappelijk werker die om deze reden niet inging op de hulpvraag van een echtpaar, oud - cliënten van hem. Zij hadden in hun relatie een derde persoon, c.q. een tweede vrouw, opgenomen. Nu echter ontstonden er problemen in deze triade. Deze levenswijze stond zo haaks op de levenshouding van de betreffende maatschappelijk werker, dat hij zich hier niet tot goede hulpverlening in staat achtte en hij ging over tot verwijzing.

Ten aanzien van dit punt, de principiële botsing tussen waarden en normen van verschillende levensbeschouwingen, is de zogenaamde drie-stappen-methode, die Pinto bij interculturele communicatie gebruikt, verhelderend (D.Pinto, 2004, p. 82). Toegespitst op en geheel vrij vertaald naar ons onderwerp, geldt dan voor hulpverleners:

1. Wees je bewust van je eigen geloofsopvattingen en daaruit voortvloeiende normen en waarden. Wat daaruit beïnvloedt je denken, handelen, communiceren? Hoe ziet dat er concreet uit?
2. Verdiep je in de levensbeschouwing, c.q. het geloofsgoed en daaruit voortvloeiende normen en waarden van je cliënt. Hoe beïnvloedt dit diens denken, handelen, communiceren in relatie tot diens problematiek? Is die beïnvloeding problematiserend of kan die juist helpend zijn?
3. Stel vast welke de verschillen zijn in geconstateerde normen / waarden, c.q. levenshouding tussen jou en die van de cliënt. Waar en op welke wijze kun je de ander, aansluitend bij diens normen en waarden, c.q. levenshouding, helpen met de problematiek waarbij hij hulp om vraagt?
Zijn er voor jou grenzen aan de acceptatie van die normen en waarden, op zo'n wijze dat ze jou belemmeren in je hulpverlenend handelen?
Waar nodig maak je jouw grens op professionele wijze duidelijk en ga je over tot verwijzing.

Het doel van deze stappen is het oog hebben voor en respectvol blootleggen van de normen en waarden van de cliënt in relatie tot diens problematiek. Vervolgens kan het hulpverlenend handelen daarop worden afgestemd. Daarnaast wordt op deze manier ook de levensbeschouwelijke, c.q. morele bewegingsruimte van de

hulpverlener verkend en vastgesteld zodat deze, indien aan de orde, aan de cliënt kan worden gecommuniceerd. Hiermee wordt onbegrip, onnodige irritatie, en contraproductieve tolerantie tegengegaan en adequate hulpverlening gediend.

Hiervoor heb ik kort uiteen gezet dat het karakter van religieuze levensbeschouwingen in onze werkelijkheid met zich meebrengt dat aanhangers van verschillende religies en overtuigingen zelfbewust, maar in beginsel open en respectvol met elkaar om dienen te gaan. Christenen hebben daar ook vanuit hun geloofsgoed inhoudelijke argumenten voor. Daarop ga ik nu nog kort in.

Vroom wijst in dit verband op het grote gebod van de liefde tot God en de naaste en tekent daarbij tevens aan dat alle mensen schepselen van God zijn en voorwerp van Zijn liefde (H. Vroom, 2006, p. 121). Dat alleen al is genoeg om elke naaste met respect te benaderen. Ze zijn naar Zijn beeld geschapen. Daarbij komt dat ook als christenen ervan overtuigd zijn dat God in Jezus Christus zijn 'laatste woord' gesproken heeft, dat niet inhoudt dat christenen daarmee op elk terrein van het leven de levensbeschouwelijke waarheid in pacht hebben. Niet alles wat christenen geloven is eenduidig terug te voeren op hun grondovertuiging, en omgekeerd komen hun overtuigingen daar lang niet altijd logisch uit voort. Ook is het zo dat bepaalde waarden en normen vanuit meerdere levensbeschouwelijke grondovertuigingen te verdedigen zijn. De norm van naastenliefde bijvoorbeeld wordt in verschillende schakeringen in meerder levensbeschouwingen teruggevonden.

Hiermee hangt nog een ander punt samen. Ook in andere religieuze levensbeschouwingen is veel aan waarheid, schoonheid en goedheid te bewonderen. Het is slechts tot eigen schade als we dat niet willen opmerken en zien. C.S. Lewis, apologeet en zelf van atheïst bekeerd tot het christendom, maakte in dit verband een vergelijking met de wiskunde. Er is bij een wiskundesom uiteindelijk maar een eindoplossing goed (vergelijk de exclusieve claim), maar dat houdt niet in dat alle andere antwoorden even onjuist zijn. Sommige onjuiste antwoorden naderen het juiste antwoord dichter dan andere en de berekeningen die erbij horen bieden soms verrassende inzichten (C.S. Lewis, 1997, p. 43).

Vrij geïnterpreteerd: levensbeschouwingen die ik in de grondovertuiging en andere 'aannames' principieel afwijs, kunnen mij toch raken en inspireren door het vele goede en schone waarvan ook sprake is. De grote Abraham Kuyper wees al op Gods algemene genade die ook bij andersgelovigen, c.q. in andere godsdiensten, te vinden is. Christenen moeten derhalve oppassen voor de zelfingenomenheid om te menen dat zij op elk levensterrein het laatste woord hebben. Als Gods algemene genade zich over heel zijn schepping uitstrekt, is er ook binnen andere volken en religies, veel aan goeds en schoons en waars dat van Hem komt. Zo gezien is het zelfs voor de hand liggend dat christenen daarvoor open staan, daarvan willen leren en daarover verheugd zijn. Immers, in alles wat waar, goed en schoon is zien zij Gods grootheid.

Derhalve: in de omgang met andersdenkenden kan het uitgangspunt zijn: al wat waar blijkt en het evangelie niet weerspreekt mag aanvaard worden.

Terzijde: dit laatste geldt ook voor goede hulpverleningsmethodieken en strategieën van humanistische bodem. Die voedingsbodem maakt niet dat de betreffende methodiek of strategie daarmee per definitie onchristelijk is. Voor zover zoektochten naar specifiek christelijke hulpverleningsmethodieken dat als vooronderstelling hebben, gaat het om een misverstand.

Voor de hulpverlening geldt dat ook als de levensbeschouwing, c.q. het geloof, van cliënt en hulpverlener verschillen, de hulpverlener de cliënt volstrekt open en respectvol benadert en in de hulpverlening afstemt op diens levensbeschouwing en levenshouding. De hulpverlener helpt de cliënt met de moeiten waarbij deze hulp vraagt en beseft dat diens levensbeschouwing daarbij een dragende kracht kan zijn en wil dat ook in zijn hulpverlenend handelen verdisconteren (M. de Vries-Schot, 2008)¹.

Tot slot van deze paragraaf wijs ik op een attitudeomschrijving van officieren bij het leger des heils, welke ik in een eindschrijving van een student tegenkwam.

In de omgang met de ander geldt voor heilsofficieren dat zij:

- respect tonen, beleefd zijn en goed geïnformeerd,
- bereid zijn om te leren, immers niet christelijke godsdiensten hebben hun eigen kunstschaten, leer en spiritualiteit,
- rechtvaardig zijn, als christenen dienen zij de rechten van niet-christenen te respecteren,
- geduldig zijn,
- voorbeelden zijn, immers men is geroepen om zowel christenen als niet-christenen te dienen,
- getuige zijn van de eigen (christelijke) boodschap in begrijpelijke taal.

Op het laatste item na - typisch voor een pastor of voorganger, maar niet primair voor de professionele hulpverlener - passen al deze attitudeomschrijvingen goed bij de christen hulpverlener in diens omgang met andersgelovige cliënten.

4. Levensbeschouwing en psychosociale hulpverlening.

Hiervoor is uiteengezet dat iemands levensbeschouwelijke positie bepalend is voor zijn levenshouding, c.q. voor zijn denken en doen van alle dag. Het heeft werkelijke impact. Immers, het maakt nogal uit hoe ik kijk: - naar 'de randen van het leven'; mag een mens daarin ingrijpen? , - naar relaties tussen mensen; hoe functioneert een waarde als 'trouw' bij langdurige conflicten tussen partners? , - naar jongeren en ouderen; waar begint en eindigt 'eigen verantwoordelijkheid', - naar het gekwetste / geschonden leven; wat is 'menswaardig' leven, en zijn er condities waaronder

¹ De Vries – Schot pleit voor expliciete aandacht voor de levensbeschouwing van de cliënt in de intakefase.

Twee vragen zouden minstens aan de orde moeten komen:

1. Wat is de levensbeschouwing / Godsdienst van de cliënt, en

2. Welke invloed gaat daarvan uit op het functioneren van de cliënt, lettend op: steun, hoop en verwarring.

daarvan niet meer gesproken kan worden?, etc. Anders gezegd: iemands levensbeschouwing bepaalt wat hij onder 'het goede leven' verstaat. Gaat het daarbij primair om genieten (hedonisme) of om het nastreven van een hoger doel, zelfs als dat opoffering van geluk en genieten vraagt? Is de mens bij het verwerklijken van dat goede leven zijn eigen norm, of heeft hij af te stemmen op (een) God?

Professionele hulpverleners hebben hierin af te stemmen op het gedachtegoed van hun cliënten. Dat geldt voor christen hulpverleners die andersgelovige cliënten helpen, en omgekeerd voor andersgelovige of humanistische hulpverleners die cliënten met een christelijke overtuiging helpen.

Gelijktijdig hechten cliënten soms zo'n grote waarde aan hun levensbeschouwing, dat zij dat in hun keuze voor hulpverlening ernstig laten meewegen. In dergelijke gevallen zoekt men daar hulp waar men verwacht dat de eigen levensbeschouwing herkent en erkent wordt.

Te denken is aan een echtpaar met huwelijksproblemen, waarbij in het zoeken naar een uitweg 'per definitie' hun gezamenlijk geloof in God, en de normen en waarden die zij daaraan ontleen, een rol spelen. Of neem godsdienstige ouders met opvoedingsproblemen die de 'religieuze opvoeding' van groot belang achten.

Dergelijke cliënten beseffen dat, ook al stemt de anders- of niet-gelovige hulpverlener zo goed mogelijk af op hun normen en waarden, de hulpverlening en de hulpverlener daarmee nog niet levensbeschouwelijk neutraal is.

Dit is een belangrijk punt waar ik nog enige aandacht aan geef. Immers, binnen het hulpverleningsproces sluit de hulpverlener zorgvuldig aan bij het levensbeschouwelijk referentiekader van de hulpvrager, maar in opiniërende en meningsvormende zin is hij bij tijden ook een 'tegenover' en denkt hij actief en betrokken mee. Daarbij komt per definitie ook diens eigen visie op het goede leven, c.q. op de werking van genoemde waarden als (eigen) verantwoordelijkheid, trouw, liefde, zelfontplooiing, etc. in zicht. Dergelijke 'wederkerigheid' in menselijke relaties is geen zwakte, maar is er een fundamenteel onderdeel van. Dit geldt ook voor de hulpverleningsrelatie.

Uiteraard mag van een hulpverlener verwacht worden dat hij zich bewust is van de professionele kaders waarbinnen hij werkt en de machtspositie die hij bekleedt. De hulpverlener is zelfkritisch en transparant. De eigen ideeën, voorstellen, oplossingsrichtingen etc. worden expliciet als zodanig benoemd, ter discussie gesteld en zorgvuldig afgestemd met de cliënt. Blijft staan dat dit geen neutraliteit is.

Ik moet denken aan studenten die in hun derde studiejaar stage lopen. Soms hoor ik van hen de klacht dat zij in hun werk 'niets met hun geloof kunnen', omdat ze werken in een instelling zonder christelijk gefundeerde grondslag. Ik vraag dan wat zij doen met de waarden en normen die zij in het leven van belang vinden, c.q. die opkomen uit hun geloof. Die staan in voornoemde zin toch niet los van hun professionele arbeid? Een atheïst, een boeddhist, een christen, kan en hoeft de visie op het goede leven die daar voor hem of haar uit voortvloeit, niet zomaar af te leggen, om als professional te verworden tot een neutraal medium. Elke hulpverlener wordt in zijn hulpverlenend handelen mede gestuurd door zijn of haar visie op 'het goede leven'.

Christen hulpverleners die zelf leven van Gods liefde, en proberen te leven uit Zijn geboden, leggen dat in hun professie niet naast zich neer. Integendeel, ook voor het professioneel handelen is het christelijk geloof een krachtbron om dagelijks uit te putten. Dat Gods geboden goed zijn voor 'alle mensen' (Prediker 12:13) kan voor de christen hulpverlener een extra motivatie zijn om te werken met mensen van allerlei levensbeschouwelijke overtuiging.

Het punt dat geen enkele hulpverlener levensbeschouwelijk neutraal is, hangt voor sommige cliënten samen met een belangrijk ingrediënt voor geslaagde hulpverlening, te weten: vertrouwen. Zoals gezegd, in sommige gevallen zoeken cliënten bij voorkeur hulp bij hulpverleners met eenzelfde levensbeschouwelijk referentiekader. In de niet levensbeschouwelijk georiënteerde instelling waar ik destijds als maatschappelijk werker werkte, had men hier in de intakefase aandacht voor. Het gebeurde regelmatig dat een cliënt(e) voorkeur uitsprak voor een moslimhulpverlener, een humanistisch geïnspireerde collega, of voor een christelijk maatschappelijk werker. Deze waren in de instelling aanwezig en met de wens van de cliënt werd rekening gehouden.

'Hulpverlening moet vrij maken en de boodschappen aan anderen over laten' citeerde ik in de inleiding bij Janssen(J.H.G. Jansen, 2007, p. 91). Helder is – en voor zover stem ik met hem in - dat het in de psychosociale hulpverlening niet kan gaan om het uitdragen van de levensbeschouwelijke (grond) overtuigingen van de hulpverlener, laat staan om evangelisatie. Anderzijds is de visie op wat 'vrij maken' is, zelf levensbeschouwelijk gekleurd. Hier is niets waardevrij. Juist cliënten met (grote) levensproblemen beseffen dat en kiezen daarom niet zelden voor een levensbeschouwelijk gefundeerde hulpverleningsinstelling of voor een hulpverlener in wiens levensbeschouwing zij zich herkennen.

Van professionele hulpverleners mag worden verwacht dat zij in de hulpverlening zorgvuldig aansluiten bij de normen en waarden van hun hulpvragers. Hulpvragers daarentegen staat het vrij om daar hulp te zoeken waar zij zich in hun levensbeschouwing herkend en erkent weten, juist als zij zelf grote waarde aan die levensbeschouwing hechten.

Literatuur

- G. van de Brink, 2000, *Oriëntatie in de filosofie*, Boekencentrum, Zoetermeer
- V. Brümmer, 1989, *Wijsgerige Begripsanalyse*, Kok Kampen.
- J.H.G. Janssen, 2007, *De nieuwe code gedecodeerd*, HBuitgevers, Baarn
- C.S. Lewis, 1997, *De sleutel tot het geheim*, Ten Have, Baarn
- D. Pinto, 2004, *Interculturele communicatie, conflicten en management*, Bohn Stafleu Van loghum, Houten
- H.M. Praag, 2008, *God en psyche*, Boom, Amsterdam
- M. de Vries – Schot, 2008, *Geloven is gezond*, Boekencentrum, Zoetermeer.
- H.M.Vroom, 2003, *Een waaier van visies*, Agora, Kampen
- H.M.Vroom, 2006, *Plaatsbepaling*, Meinema, Zoetermeer